

Міжнародний симпозіум «Університети й нації в Російській імперії 19 ст. (Харківський та Віленський навчальні округи)» (Харків, 16 жовтня 2003 р.)

В'ячеслав Потоцький, Сергій Сєряков

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 6. – Харків; Київ: Критика, 2004. – С. 229-240.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

*В'ячеслав Потоцький (Харків),
Сергій Сєряков (Харків)*

**МІЖНАРОДНИЙ СІМПОЗИУМ «УНІВЕРСИТЕТИ Й
НАЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ ст. (ХАРКІВСЬКИЙ
ТА ВІЛЕНСЬКИЙ НАВЧАЛЬНІ ОКРУГИ)»**
(Харків, 16 жовтня 2003 року)

16 жовтня 2003 р. Східним інститутом українознавства ім. Ковальських і Харківським національним університетом ім. В.Н.Каразіна було проведено міжнародний симпозиум «Університети й нації в Російській імперії ХІХ ст. (Харківський та Віленський учбові округи)».

Його відкрив проректор Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, проф. З.З. Зиман, який нагадав, що в основі моделі російських університетів, започаткованих у ХІХ ст., лежала ідея Гумбольдтівського університету. Це дало можливість органічно поєднати на місцевому ґрунті німецьку систему викладання з високим рівнем наукових досліджень на природничих і гуманітарних факультетах. Обираючи курс на євроінтеграцію, Україна, за переконанням проф. З.З.Зимана, має поєднати кращі університетські традиції Східної та Західної Європи. А завдання науковців — простежити процес їхнього формування, звільнивши історію вищої освіти в Україні від журналістських штампів і стереотипів та ідеологічних нашарувань попередніх епох.

Під час роботи симпозиуму було заслухано 12 доповідей. На пленарному засіданні виступили проф. В.В. Кравченко (Харків, Україна) і проф. Д. Сталюнас (Вільнюс, Литва).

У своїй доповіді «Заснування Харківського університету: до історіографії проблеми» проф. В.В. Кравченко розглянув еволюцію поглядів у науковій літературі ХІХ-ХХ ст. на обставини заснування Харківського університету і його характер у перші роки існування. На початку виступу доповідач заперечив поширене уявлення про те, що

Харківський університет був створений виключно з ініціативи громадськості. На думку проф. В. В. Кравченка, ця ідея відображає переважно настрої, цінності й світоглядні орієнтири ліберальної інтелігенції Російської імперії кінця XIX ст. В той же час, у першій половині цього століття в історіографії панувало інше уявлення про створення Харківського університету. Зокрема, ініціатором його заснування вважалася не місцева громадськість, а просвічений уряд Олександра I. Руйнація цього історіографічного образу Харківського університету починається після 1855 р. в контексті поширення ідей про автономію й самодостатність освіти та її провідну роль у здійсненні ліберальних реформ, на тлі демократизації університетського життя, боротьби з імперською бюрократією й актуалізації національного питання. Творцями подібної концепції були здебільшого представники ліберальної інтелігенції, тісно пов'язані не лише з університетами, а й з громадським і політичним життям. Завдяки їхнім зусиллям в останній чверті XIX ст. — на початку XX ст. різко зростає загальна кількість наукових праць, присвячених історії Харківського університету. Саме тоді були створені відомі дослідження М. Сухомлінова, М. Лавровського, І. Щелкова, А. Лебедева, Д. Багалія, М. Сумцова, В. Бузескула та ін.

На ґрунті ліберальної концепції Харківського університету, як осередку громадянського суспільства, що протистояв державній централізації та уніфікації, на початку XX ст. виникає образ українського університету в Харкові. Його головними творцями можуть вважатися Д. Багалій, М. Сумцов і О. Грушевський. Для них є характерним акцентування на регіональній специфіці, підкреслення безперервності в історії місцевої освіти з козацьких часів, а також ролі громадськості в процесі її розвитку.

У 1920-30-х рр. починає формуватися радянський образ історії Харківського університету. Він ґрунтувався на тезі про те, що наука й освіта розвивалися всупереч політиці імперського керівництва, завдяки та внаслідок безперервної класової в своїй основі боротьби опозиційного щодо уряду студентства й окремих представників викладацького складу. В 1940-х — на початку 1950-х рр. відбувається синтез подібних уявлень про Харківський університет з традиційним російським націоналістично-слов'янофільським підходом. У результаті сформувався радянський історіографічний образ Харківського університету, який зберіг свою життєздатність і після 1991 р. Пострадянський період, на думку проф. В. В. Кравченка, не додав поки що нічого нового до вищезгаданих концептів.

Тема доповіді проф. Д.Сталюнаса (Вільнюс) мала назву «Національна політика Російської імперії в Північно-Західному краї та питання про вищі учбові заклади після повстання 1863-1864 рр.».

Литовський дослідник зазначив, що після придушення повстання 1863-1864 рр. генерал-губернатор Північно-Західного краю Михайло Муравйов став ініціатором відкриття університету в Вільно, маючи на меті розповсюдження російської культури та зменшення кількості «поляків» у російських університетах. Але політична еліта імперії, як про це свідчать «Московские ведомости» М.Каткова, вважала, що для встановлення такого інституту ще не настав час. Для цього, мовляв, потрібно підвищення культурного рівня етнічних білорусів (за термінологією газети, «просто росіян»). Далі доповідач повідомив, що після провалу цієї ініціативи М. Муравйов шукав інші шляхи, щоб компенсувати скорочення кількості лояльних до імперії службовців і викладачів у північних провінціях. Він значно підвищив платню росіянам, балтійським німцям і громадянам інших країн, які працювали в учбових закладах. М. Муравйов також надавав додаткові субсидії етнічним росіянам, які після закінчення навчання працювали деякий час у північно-західних провінціях. Також з його ініціативи для вирішення «польського питання» було замовлено місце для «польської молоді» (10 %) у закордонних університетах.

М. Муравйов намагався відкрити православну академію у Вільнюсі (на базі семінарії). Формальною причиною відхилення цього проекту стала відсутність фінансів. Та, можливо, справжньою причиною стало негативне ставлення до цього православних ієрархів.

Як зазначив проф. Д. Сталюнас, наприкінці 1860-х — на початку 1870-х рр. реалізація ініціатив у сфері вищої освіти залежала від двох головних факторів: відсутності лояльних функціонерів і викладачів, а також від поверховості «польської» цивілізації. Через це пріоритет було віддано різним проектам православної академії. На думку проф. Д. Сталюнаса, їхні цілі не було реалізовано через ті ж самі причини, що й проекти М. Муравйова. На початку 1870-х рр., коли мова йшла про російський університет у північно-західних областях, згадували лише про Полоцьк і Вітебськ, але скорочення фінансових та інтелектуальних ресурсів зробили несерйозними навіть дебати з цього питання.

Решта доповідей була виголошена на двох секційних засіданнях. Проблемним тлом першого з них були традиції розвитку освіти (насамперед — вищої) на теренах Віленського й Харківського навчальних округів до 1805 р. У цьому зв'язку було заслухано шість доповідей.

Роботу секції відкрив виступ доц. О.І. Журби (Дніпропетровськ, Україна) «Проект академічного зібрання Ф.Й. Туманського та історіографічні стереотипи освітнього процесу в Малоросії останньої чверті XVIII ст.».

Доповідь почалася з невеликого історичного екскурсу про те, як у січні 1780 р. бунчуковий товариш Федір Йосипович Туманський виступив з проектом створення в Глухові під патронатом Петербурзької Академії наук Академічного зібрання, вищого навчального закладу університетського типу, демонструючи й декларуючи від імені малоросійського освітнього товариства його орієнтованість на столичні, імперські освітні та духовно-культурні стандарти. Доповідач проаналізував стереотипи, що домінують в українській історіографії у висвітленні освітнього процесу в Малоросії останньої чверті XVIII — початку XIX ст. На думку О.І. Журби, занепад автономії призвів до занепаду освіти й культури Малоросії. При цьому беззастережно сприймаються на віру твердження про масовість шкіл та поголовну освіченість населення Гетьманщини; зазначалося також, що освітній регрес став результатом русифікації, насильницьки нав'язаної згори, наслідком чого стало нищення національної української школи.

Доповідач підкреслив, що малоросійська культура та освіта останньої чверті XVIII — початку XIX ст. розглядаються як жертви примусової асиміляції, а не новий етап органічного розвитку модерної культури. Одночасно місцева еліта зображується як пасивний об'єкт освітніх практик урядової політики. О.І. Журба зауважив, що часто засвоєння інтелектуалами стандартів модерної освіти трактується як зрада національним цінностям або, в кращому випадку, як трагічне роздвоєння між «своїм», малоросійським і «чужим», російським. Крім того, в історіографії спостерігається тенденція до відмови розглядати освітні зміни як результат насамперед внутрішньої еволюції духовно-культурних потреб малоросійського суспільства й зміни освітніх стандартів місцевого панства, пов'язаних насамперед з глибокою модернізацією, з «прощанням» освіченого товариства колишньої Гетьманщини з патріархальними, домодерними формами життя.

Наприкінці свого виступу О.І. Журба підкреслив, що при всій різноманітності відповідних історичних конструкцій та методів дослідження їх зближує генетична пізнавальна спільність — нав'язування сучасних уявлень історичним процесам домодерного суспільства, відмова від ретельної перевірки достовірності історичних джерел та критичної оцінки свідчень і оцінок вітчизняної історіографічної традиції.

Доповідь доц. Л.Ю. Посохової (Харків, Україна) — «Історія Харківського колегіуму в контексті становлення системи вищої освіти в Російській імперії» — було присвячено процесу становлення системи вищої освіти в Російській імперії. Зазначалося, що реформування світської освіти на початку XIX ст. тісно пов'язане з реформуванням церковних навчальних закладів, початок якого спостерігається у 80-ті роки XVIII ст., але кардинальні зміни починаються з 1808 р. У доповіді проаналізовано деякі принципи реформ світських і церковних навчальних закладів й зроблено висновок, що реформа 1808 р. була продовженням і складовою частиною реформи освітянської галузі. Церковно-богословська освіта була уніфікована й централізована, її місце по відношенню до світської освіти чітко визначено. Л.Ю. Посохова підкреслила, що в університетах Російської імперії (окрім Дерптського) не передбачалося богословського факультету, а вищу богословську освіту здобували в духовних академіях. Реформа 1808 р. визначила й новий статус для Харківського колегіуму — статус духовної семінарії. Таким чином, скасовувалися особливості у навчально-виховному процесі, які Харківський колегіум набув у XVIII ст.

Наступною виступала доц. Т.Ф. Литвинова (Дніпропетровськ, Україна). Її доповідь мала назву «Освітні традиції дворянства Лівобережної України в другій половині XVIII — першій половині XIX ст.».

Т.Ф. Литвинова стверджувала, що при характеристиці культурної ситуації на Лівобережній Україні (Гетьманщині, Малоросії) у XVIII ст. загальним місцем стала констатація досить сильного стремління суспільства регіону до знань, освіти, що виявлялося в численних зверненнях до уряду про відкриття різноманітних учбових закладів, у тому числі університетів, в укладанні освітніх проектів, у поїздках на навчання до Петербургу, Москви, закордонних університетів і академій. Водночас, на думку доповідача, вітчизняні історики з сумом звертають увагу на «зрадницьку» позицію місцевої еліти щодо «рідної школи», орієнтацію на зразки, запропоновані російським урядом наприкінці XVIII ст., що призвело до занепаду традиційних шкіл, неможливості освіти для широких мас і, таким чином, до зниження загального освітнього рівня суспільства. В такий спосіб тиражуються історіографічні стереотипи, сформовані ще в XIX ст., поза увагою опиняється зміст і сутність культурно-духовних зрушень, зміни освітніх орієнтирів, чинники, що вплинули на цей процес, залишається без відповідей ціла низка питань.

У доповіді була зроблена спроба не лише розкрити зміст освітніх

орієнтацій панства Лівобережної України, а й визначити причини еволюції освітніх традицій тогочасного суспільства.

Доц. С. О. Сержак (Харків, Україна) виступив з доповіддю на тему «Єзуїтські школи як чинник національно-культурного розвитку в польській історіографії XIX — XX вв.». Вихідним положенням доповіді є думка про значну роль єзуїтського шкільництва у визначенні напрямку розвитку освіти на терені Речі Посполитої, Гетьманщини й Московської (Російської) держави у XVII-XVIII ст. Саме це зробило орденську освіту об'єктом активного вивчення науковцями XIX-XX ст. Космополітично-національний характер «Товариства Ісуса» спричинив суперечки в польській історіографії XIX-XX ст. при визначенні ролі єзуїтських шкіл в освітньо-культурному і суспільно-політичному житті Речі Посполитої. Постійна еволюція в тональності відповідних оцінок ордену обумовлювалася зміною соціокультурних умов, за яких формувався світогляд різних поколінь польських науковців. Приміром, постановка проблеми відбувається саме в романтичній історіографії, яка характеризується ціннісним протиставлення космополітичного національному. Започаткований нею антиєзуїтський підхід безумовно домінував у польській історіографії до останньої третини XIX ст., і в цілому — до початку XX ст. Зростання польського визвольного руху й відновлення незалежності Польщі (1918 р.) спричинило переосмислення значення католицизму в її історичному розвитку. Як наслідок, з початку XX ст. до кінця Другої світової війни домінують позитивні оцінки ролі єзуїтських шкіл у культурному і суспільно-політичному розвитку Речі Посполитої. Встановлення після 1945 р. в Польщі прорадянського режиму на тлі розгортання «холодної війни» сприяли утвердженню в польській історіографії протилежної позиції. Лібералізація після 1956 р. існуючого в ПНР режиму, а згодом — зростання опозиції до нього польського суспільства (в тому числі й католицької церкви) визначило поступову плюралізацію в ставленні місцевих науковців до даної проблеми. Природним продовженням такої еволюції є сучасні підходи до оцінки ролі єзуїтських шкіл у культурному і суспільно-політичному розвитку Речі Посполитої. Вони характеризуються істотною диференціацією думок, пануванням культурологічного розуміння орденського шкільництва й відсутністю його вкрай негативних оцінок.

Д-р Я. Недзведз (Краків, Польща) виступив з доповіддю на тему «Значення шкільних риторик в Україні в другій половині XVIII ст. (Znaczenie retoryk szkolnych w Ukrainie w pierwszej polowie wieku

XVIII)». Наскрізною ідеєю виступу є думка про те, що риторика не лише складала головний предмет українських гуманістичних шкіл XVIII ст., але й була (у своїй практичній формі) одним із засобів переднаціональної ідентичності їхніх вихованців. На початку доповіді Я. Недзведз коротко розглянув історію розвитку гуманістичної освіти в Україні в XVI-XVIII ст., згадавши про впливову роль у цьому процесі навчальних закладів «Товариства Ісуса» і вагомість єзуїтських впливів у формуванні православних шкіл західного типу (насамперед — Києво-Могилянської академії). Саме останні, на думку Я. Недзведза, були місцем сталого формування політичної та інтелектуальної еліти України в період з кінця XVI до кінця XVIII ст. У цьому процесі важливу роль доповідач відводить саме риторичі, яка посідала центральне місце в навчальній програмі цих освітніх закладів. У другій частині свого виступу Я. Недзведз детально зупинився на характері впливів, які здійснювалися українськими гуманістичними школами на навколишній соціум за допомогою практичної риторики. Він, на думку доповідача, мав подвійний характер, включаючи два різновиди топосів. Перші з них мали античне походження, інші — відображали рутенський варіант «сарматизму». Разом з тим, обидва різновиди топосів доповідач тісно пов'язує генетично з латинською культурою (*Latinitatis*). Остання, на думку Я. Недзведза, мала на терені України три головні ознаки:

1) вживання поряд з латиною польської, як другої мови міжкультурного спілкування в Центральній-Східній Європі, 2) вживання античних топосів й їх інтерпретацію у відповідності зі специфічними місцевими культурними потребами, 3) вживання класичних риторик. На підставі всього цього Я. Недзведз робить висновок про подвійний характер української *Latinitatis*, а саме — поєднання в її межах відображення рутенської ідентичності та проявів пан'європейської *Latinitatis*.

Далі виступила Н.Г. Оболенчик (Крем'янець, Україна) з доповіддю «Міф про Волинські Афіни в «кресовій» політиці Польщі між двома світовими війнами». В доповіді розглянуто початковий етап діяльності Волинської гімназії в м. Кременці, що в 1819 р. була перейменована на ліцей, проаналізовано причини закриття цього навчального закладу в 1833 р. та визначено його значення в культурному житті регіону.

Н.Г. Оболенчик торкнулася історії створення міфу про Волинські Афіни, що мало місце наприкінці XIX — на початку XX ст. Однак,

основна частина доповіді була присвячена історії відтвореного у 1920 р. Кременецького ліцею в міжвоєнний період (1920-1939 рр.). Мова йшла про функції, що виконував цей учбовий заклад, про учбові програми, склад викладачів і студентів. Головну увагу авторка звернула на спадковість традицій Волинського ліцею у новоствореному Кременецькому ліцеї. Особливо було розглянуто роботу товариств і гуртків, що діяли при ліцеї та їхнє значення в поширенні польської культури в краї. Логічним продовженням розпочатої роботи стало створення Музею землі Кременецької та Волинського наукового інституту. На думку Н.Г. Оболончик, одним з головних напрямків утвердження та використання міфу була виховна робота, яка передбачала вивчення життя й діяльності визначних діячів Волинського ліцею XIX ст. — Т. Чацького, Г. Коллонтая і В. Бессера.

На другій секції симпозіуму розглядалися питання, присвячені історії окремих учбових закладів у національних регіонах Російської імперії після впровадження учбових округів та започаткування перших університетів.

Відкрила роботу секції доповідь доц. З.І. Гриценко (Харків, Україна) «Академічна культура в національних регіонах Російської імперії в кінці XIX — поч. XX ст.». Авторка проаналізувала особливості академічної культури в Харківському навчальному окрузі в кінці XIX — на початку XX ст.

У доповіді розглядалися питання про суперечливість у поглядах, що існують у сучасній західній та російській історіографії щодо рівня дореволюційної академічної освіти в Російській імперії.

З.І. Гриценко висвітлила західну концепцію, згідно з якою у XIX ст. Росія була ізольована від основних напрямків розвитку людської думки на Заході, як і за часів тоталітарного режиму XX ст. Тому студентство не мало ні реальних знань широкої культури Заходу, ані того, як адаптувати цю культуру до особливостей Росії. На думку доповідача, такі полярні оцінки рівня академічної культури в університетах Російської імперії ставлять завдання перед українською науковою думкою сформулювати об'єктивне бачення академічної культури минулого. Особлива увага в доповіді була приділена аналізу регіональних, національних і глобальних впливів на розвиток академічної культури того часу.

Далі виступив проф. С.І. Посохов (Харків, Україна) з доповіддю «Наближення університетської реформи: Харківський університет і громадська думка в середині XIX ст.».

Доповідь було присвячено вивченню передумов суспільних реформ 1860-х — 1870-х років у Російській імперії й, зокрема, університетській реформі 1863 р. На матеріалі Харківського університету показано, що «передчуття реформ» сформувалося задовго до їх здійснення саме в університетах. Останні, таким чином, виконували функції ідейних центрів. Проф. С.І. Посохов зазначив, що студентство й професура як через західний вплив, так і через переосмислення дійсності (так звану «мрійливість») ставали носіями нових ідей. Зміни в свідомості могли починатися з обговорення нейтральних проблем естетики, а завершувалися формуванням нових суспільно-політичних переконань. Університет при цьому уявлявся моделлю для подальших змін. Не випадково так зване «університетське питання» набуло виняткового громадського значення, а навколо нього почалися залеклі дискусії. Доповідач підкреслив, що з часом, по мірі радикалізації громадських настроїв, колишні університетські реформатори втратили позиції лідерів суспільних змін. Наближення реформ змінилося наближенням революції. На думку проф. С.І. Посохова, певну роль у тих процесах, про які йдеться, відіграв і національний фактор.

Д-р П. Буковець (Краків, Польща) виступив з доповіддю на тему «Віленський імператорський університет в стосунку до літuanістичного руху на початку XIX ст. (*Imperatorski Uniwersytet Wilenski wobec ruchu lituanistycznego na początku XIX wieku*)». Доповідач висловив думку, що Віленський імператорський університет був у перших десятиріччях XIX ст. вогнищем саме польської культури. За таких умов тодішній розвиток у Литві й Жмуді літuanістичного руху (за участі Сімонаса Станевічуса, Сільвестраса Валіунаса, Сімонаса Даукантаса та ін.) природньо сприймалося керівництвом цього освітнього закладу лише негативно, як потенційна загроза для польського етнічно-культурного панування в Литві й Жмуді. Подібна позиція, на думку д-ра П. Буковця, підтверджується непривітним ставленням керівництва Віленського імператорського університету до наукового вивчення литовського фольклору, мови й літератури. Незважаючи на це, литовська проблематика активно фігурує в навчальних програмах Віленського імператорського університету. Разом з тим, його викладачі (Й. Лелевель, І. Онацевіч, І. Лобойко та ін.) здійснюють глибокі дослідження в сфері литовської філології, літературознавства, фольклору, історії тощо. Пояснення цієї, на перший погляд, суперечливої ситуації д-р П. Буковець шукає в підході до розгляду літuanістичного руху в контексті поширеного на той час у Європі романтичного світосприйняття.

Завершувала роботу секції доповідь проф. О.А. Вишленкової (Казань, Російська Федерація), що мала назву «Корпоративна та етнічна ідентичність університетської професури Казані ХІХ ст.»

Проф. О.А. Вишленкова звернула увагу на такі питання: кар'єрне зростання випускників університетів Російської імперії у ХІХ ст. та можливість отримання дворянського титулу через вчений ступінь. Було зазначено, що існувала велика проблема в наборі кадрів на викладацькі посади в Казанському університеті впродовж усього ХІХ ст. Доповідачем проаналізовано динаміку зміни кількості факультетів у Казанському університеті впродовж ХІХ ст. (на початку століття — 4 факультети та 28 професорів, з 1835 р. — 3 факультети та 39 професорів, у 1863 р. — 4 факультети та 57 кафедр). Проф. О.А. Вишленкова простежила зміни в національному складі казанської професури (у першому десятиріччі ХІХ ст. більшість склали німці, але були й англійці, французи, італійці; у миколаївську епоху — росіяни, після 1860-х рр. — поляки). Окремо були згадані викладачі з числа східних національностей — араби, перси, татари. Особливий наголос було зроблено на національному, соціальному та віковому складі студентства Казанського університету та існуванні багатьох земляцтв у студентському середовищі. Окремими темами, які підкреслила проф. О.А. Вишленкова у своїй доповіді, стали: традиції Казанського університету, що формували корпоративну свідомість студентів та викладачів; специфіка предметів, що викладалися у Казанському університеті (інтерес до ісламської цивілізації); основні риси ідентичності університетської людини. Проф. О.А. Вишленкова закінчила свою доповідь такими словами: «Університет вбирає в себе вихованців з «усього світу», прагне до інтеграції свого регіону в європейську культурну систему. Де університет — там і Європа».

Дискутантами на кожному з секційних засідань виступили, відповідно,

Проф. С.М. Куделко та доц. А.В. Шмалюк (обидва — м. Харків, Україна).

Підводячи підсумки роботи першої секції, проф. С.М. Куделко звернув увагу на кілька спільних рис, які виявилися характерними для цілої низки доповідачів. По-перше, це — певне подолання упередженого ставлення до імперської освітньої політики (як російської, так і австрійської). По-друге — прагнення виявити певну етнічну спільність уже на ранніх етапах формування сучасних націй. При цьому

в процесі пошуку доказів її наявності використовувалися аргументи, пов'язані з перебільшеним тлумаченням місницьких настроїв, регіонального патріотизму тощо. З цим пов'язана й спроба конструювання національних еліт, коли зарахування до складу останніх тих чи інших діячів ґрунтується на їх походженні, проживанні, проте — не на самоідентифікації.

На конференції, як відзначив дискусант, чітко визначилася потреба в розробці питань, пов'язаних з переходом насамперед від релігійної до національної самоідентифікації. Як саме і під впливом яких чинників відбувався цей процес? Ці питання, на думку проф. С.М. Куделка, вимагають до себе підвищеної уваги.

Цікавими були також ті виступи, які торкалися проблеми русифікації. В цьому зв'язку, однак, як зазначив проф. С.М. Куделко, виникають питання: в чому це явище полягало, хто такі «русифікатори» й чи можна даний процес тлумачити однозначно негативно? Адже русифікація означала, на думку дискусанта, поширення в середовищі інших народів не елементів російської народної культури, а найрозвиненішої в Східній Європі російської імперської культури — процвітаючої гілки європейської культури.

Що стосується стану освітніх систем в Росії, Польщі і Австрії, то проф. С.М. Куделко зазначив, що поділ навчальних закладів XVII-XVIII вв. на вищі і середні є великою умовністю. В цьому зв'язку, на його думку, взагалі постає питання про доцільність здійснення подібного поділу для даного періоду. Разом з тим, на думку проф. С.М. Куделка, важливим залишається питання спадкоємності в історії навчальних закладів. Наскільки ми можемо вважати, скажімо, датою заснування Львівського університету 1661 р.?

При характеристиці окремих навчальних закладів і освітніх систем на тому чи іншому терені, на думку дискусанта, було очевидним прагнення дослідників перебільшити рівень і якість освіти, що надавалася «на своїх землях», а також — постійне підкреслення їх «європейськості».

Разом з тим, зазначив проф. С.М. Куделко, як і на багатьох інших конференціях, зустрічалися проблеми з термінологічною невизначеністю, недовисловленістю дослідників з низки позицій, пов'язаних з категоріальним апаратом. В цілому в дискусанта склалося дуже позитивне враження від роботи секції. На його думку, всі її учасники змогли не лише висловити свою точку зору, але й співставити її з іншими, знайти спільну мову з колегами та побачити нові горизонти наукового пошуку.

Далі виступив дискусант другої секції — доц. Шмалько А.В.

Доповіді, що були заслухані на секції та їх обговорення дозволили дещо по-новому подивитися на звичну констатацію: університети як осередки національного Відродження. Вірна в широкому розумінні, ця константа потребує деталізації та уточнення з використанням конкретного матеріалу. На секції були наведені дані з історії вищої освіти України, Росії, Литви, Польщі та Татарстану, що дозволяє зробити деякі висновки:

1. Заснування університетів в Російській імперії на початку XIX ст. само по собі ще не було ознакою швидкого цивілізаційного прогресу. Треба згадати, що в цей час університет (у прийнятому в Росії його «німецькому» варіанті) вважався архаїзмом, пам'яттю про Середньовіччя. Висаджені на російський ґрунт, університети всю першу половину XIX ст. переживали період становлення, який завдяки деяким обставинам (наприклад, слабкість середньої освіти), надто затягнувся. Якість університетської освіти лишалася невисокою, вона вважалася значно гіршою, ніж освіта в університетах Європи. Процес виникнення національної (навіть російськомовної) інтелігенції ще тільки починався.

2. Звична формула про університети як осередки національного Відродження не може бути застосована до першої пол. XIX ст. Університети не тільки не ставили перед собою таку мету (справа частогусто виглядала інакше, досить пригадати заснування Київського університету Св. Володимира), але в цілому не цікавилися національним життям «окраїн». Розвиток національних культур відбувався за стінами університетів, хоча в ньому й брали участь їхні випускники та студенти.

3. Але об'єктивно заснування й розвиток університетської освіти справді сприяли створенню фундаменту національного Відродження — перш за все завдяки появі місцевої інтелігенції, яка, незважаючи на ідеологічні цілі уряду, мала тепер можливість вести роботу щодо розвитку національних культур, використовуючи знання, одержані під час навчання. Помітною ця тенденція стала лише в другій пол. XIX ст., що збіглося з якісними змінами в університетському навчанні та, в цілому, в житті вищої школи. Вивчення цих явищ потребує окремої уваги.